

nâsüh), dinî nasları herhangi bir gerekçeyle dayanmaksızın bâtinî anlamda te'vil etme ve onlardan kastedilmeyen başka anlamlar çıkarma gibi Kur'an ve Sünnet'in yanı sıra genel İslâm toplumunca da tasvip edilmeyen düşünceler ileri sürmüşlerdir. İslâm tarihinde Hz. Ali'nin ilâhlığını ve ölümsüzlüğünü iddia eden Sebeyye; yine Ali'nin ilâhlığını, vasîliğini, Ali evlâdının kutsallığını, geleceği bildiğini, ayrıca tenâsüh, rec'at, bedâ ve ibâha ile ilgili iddialar ileri süren ve Keysâniyye ismi altında toplanan Beyâniyye, Cenâhiyye, Harbiyye, Hârisiyye, Hâşimiyye, Kerbiyye, Muhtâriyye, Rizâmîyye gibi fırkalar gâli gruplar olarak kabul edilmektedir. Kuruluşundan itibaren muhtelif devreler geçiren, İsmâil b. Ca'fer'in ölmediğini, tekrar dönüp dünyayı ıslah edeceğini ileri sürenlerle her zâhirin bir bâtinî bulunduğunu iddia ederek bâtinî te'vile yönelen İsmâîlîler, bu isim altında mütalaa edilen Karmatîler, Bâtînîler, Seb'iyye, Muhammire, günümüzdeki inanç ve uygulamaları bakımından genel kabulden uzak olan Nizârîler ve Müsta'fîler de Şi'a'nın gâli fırkaları arasında yer alır. Zamanımıza kadar gelen aşırı fırkalarından biri de İbnü'n-Nusayr en-Nemîrî'ye nisbet edilen Nusayriyye'dir (Nemîriyye). Şeyh Ahmed el-Ahsâî mensuplarının oluşturduğu Ahsâiyye (Şeyhiyye), Bâb Ali Muhammed Şîrâzî'ye bağlı olan Bâbilîlik ve müstakil bir din hüviyeti iddiasıyla ortaya çıkmadan önceki Bahâilîlik de Şi'a içinde gelişen aşırı fırkalar olarak kabul edilebilir.

Yayılmaya ve Nüfus Yapısı. Doğuştan itibaren IV. (X.) yüzyıl ortalarına kadar daha çok Irak'ta Kûfe, Sâmerâ ve Bağdat; İran'da Rey, Kum ve Kâşân; Horasan'da Merv, Tûs ve Belh'te, ayrıca Yemen ve yöresinde bulunan Şîi grupları X. (XVI.) yüzyıl başlarına kadar Irak'ın kuzeyinde Musul ve havalisi, İran'da Taberistan, Suriye, Lübnan ve Basra körfezi civarında gelişme kaydetmiştir. Safevî Devleti'nin kurulması ve İsnâaşeriyye öğretisinin benimsenmesi neticesinde Sünnîliğin yanı sıra diğer Şîi gruplar da ortadan kaldırılarak İran'da kesin hâkimiyet kurulmuştur. Bu dönemde Safevî-Osmanlı mücadelesi zaman zaman Şi'a'nın zaafa uğramasına yol açmış, ancak Safevîler'den sonra kurulan devletler döneminde İran'da hâkimiyetini sürdürmüştür. XX. yüzyıl başlarında İslâm dünyasında görülen siyasî çalkantılar Şîi'leri de etkilemiş, Yemen'de 1000 yıldan fazla devam eden Zeydî imâmeti tarihe karışırken İsnâaşeriyye Şi'ası 1979'da İran'da mevcut rejime son vererek devleti ele geçirmiştir. Bu arada Hindistan, Pakistan

ve Afrika ülkelerinde teşkilâtlanan Ağa Han'a bağlı İsmâîlîler kendi aralarında dayanışma gösteren bir cemaat şeklinde devam etmektedir. Günümüzde Şi'a ismi altında toplanan grupların nüfus oranının -elde kesin rakamlar bulunmamakla birlikte- genel müslüman nüfusunun % 8-10'u arasında değiştiği tahmin edilmektedir. Şîi nüfusu İran'da % 90, Irak'ta % 60, Bahreyn'de % 55 civarındadır. Bunları Yemen, Azerbaycan, Lübnan, Küveyt, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Suudi Arabistan, Suriye ve Türkiye izlemektedir. Ayrıca dünyanın hemen her yerinde küçük Şîi grupları mevcuttur. İsnâaşeriyye Şi'asının yaklaşık 100 milyon, İsmâîliyye ve Zeydiyye'nin 10'ar milyon nüfusa sahip olduğu belirtilmektedir (Momen, s. 245-282).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 67, 219; Nasr b. Müzâhim, *Vağ'atü Şiffin* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1401/1981, s. 5, 576; Dineverî, *el-Ahbârü't-tuvâl*, s. 140-155, 194-205, 229-231, 243-251; Ya'kûbî, *Târîh*, II, 243-253; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-küb-râ*, Beyrut 1377/1957, V, 89; Sa'd b. Abdullah el-Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak* (nşr. M. Cevâd Meş-kûr), Tahran 1963, s. 15, 101-106; Nevbahtî, *Firaku's-Şi'a*, s. 15-16, 67-79, 90, 93; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 552; V, 5-10, 48-49, 53-59, 64-72, 347-349, 382-389, 400-401, 551-562, 569-581; Eş'arî, *Makâlât* (Ritter), s. 16-20, 24-25, 30-31, 65; Küleynî, *el-Uşûl mine'l-Kâfi* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Beyrut 1401, I, 18-179, 286, 332-335, 341, 437; İbn Bâbevehy, *Kemâlû'd-dîn ve tamâmü'n-ni'me* (nşr. Ali Ekber el-Gaffârî), Kum 1405, I, 10-13, 37-40; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 223, 238-239; Şeyh Müfid, *Evâ'ilü'l-makâlât* (nşr. Mehdi Muhakkik), Tahran 1372 hş./1413, s. 1-2; İbn Hazm, *el-Faşl*, II, 216; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Kittâbü'l-Gâybe* (nşr. İbâdul-lah et-Tahrânî - Ali Ahmed Nâsîh), Kum 1411, s. 127-156, 345-415; a.mlf., *Telhişü's-Şâfi*, Kum 1394, II, 56; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 161-173; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 191-198, 205-221, 316-334, 404-409; IV, 19-36, 46-90; VI, 229-247; İbn Haldûn, *el-İber*, III, 170-171; Meclîsî, *Bi-hârû'l-envâr*, Beyrut 1403/1983, LII, 91-100; W. M. Watt, *Islam and the Integration of Society*, London 1970, s. 104; a.mlf., *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalî), Ankara 1981, s. 46-69, 86-93, 196-212; a.mlf., "Shi'ism under the Umayyads", *JRAS* (1960), s. 158-172; Abdullah Feyyâz, *Târîhu'l-İmâmiyye*, Beyrut 1395/1975, s. 31-85; J. N. Hollister, *The Shi'a of India*, New Delhi 1979, tür.yer.; *A'yânü's-Şi'a*, I, 18-26; M. Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, London 1985, s. 61-86, 161-172, 245-282; M. Hüseyin el-Muzaffer, *Târîhu's-Şi'a*, Beyrut 1985, s. 25-47, 52-57, 70-74; W. Madelung, *Ahbârü e'immeti'z-Zeydiyye*, Beyrut 1987, tür.yer.; a.mlf., "Some Notes on Non-Isma'ili Shiism in the Maghrib", *St.I*, XLIV (1976), s. 87-97; a.mlf., "*Shi'a*", *EI*² (İng.), IX, 420-424; Ali Rızâ Berâzîş, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzi'l-Uşûl mine'l-Kâfi*, Tahran 1408/1988, II, 1074-1076; Hassan İbrahim Hassan, "Aspects of Shi'ah History", *MW*, XLVII/4 (1957), s. 271-282; Kâmil Mustafa eş-Şeybî, "Kelimetü Şi'a fi'l-luğa ve't-târîh", *Mecelletü Külliyyeti't-terbiye*, III, Trablus 1972, s. 171-193; R. P.

Buckley, "The Early Shiite Ghulâh", *JSS*, XLII/2 (1997), s. 301-325; Mustafa Öz, "Zeyd b. Zeynelâbidin ve Zeydiyye", *MÜİFD*, sy. 19 (2000), s. 43-58; a.mlf., "Hişâm b. Hakem", *DİA*, XVIII, 153-154; a.mlf., "İmâmiyye", *a.e.*, XXII, 207-208; a.mlf. - Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâliyye", *a.e.*, XXIII, 128-133; R. Strothmann, "Şi'a", *İA*, XI, 502-513; Ethem Ruhi Fiğlalî, "Abdullah b. Sebe", *DİA*, I, 133-134; a.mlf., "İsnâaşeriyye", *a.e.*, XXIII, 142-147.

MUSTAFA ÖZ

Tarih Boyunca Şi'a İktidarı. İlk dönemlerde Şîilik sadece siyasî bir tercihten ibaret olup mezhep niteliği taşımadığından Hz. Ali'nin ve oğlu Hasan'ın başında bulunduğu devlet bir Şîi devleti değildi. Şîiliğin mezhepleşme süreci Kerbelâ Vak'asından sonra başlamıştır. Aynı dönemde Muhtâr es-Sekaff'nin hareketi istisna edilirse I. (VII.) yüzyılda Ali evlâdi Emevîler'e karşı isyan etmemiştir. Hz. Hüseyin'in öldürülmesinin ardından onun katillerinden intikam almak amacıyla ortaya çıkan ve Şîi Keysâniyye fırkasının lideri olduğunu söyleyen Muhtâr es-Sekaff Kûfe'de ayaklanmış ve kurduğu devlet bir buçuk yıl kadar devam etmiştir. Bu süre içinde önemli askerî başarılar kazanan Muhtâr, Mus'ab b. Zübeyr ile yaptığı savaşta öldürülünce devleti de ortadan kalkmıştır. II. (VIII.) yüzyıl başlarında Şi'a bünyesindeki en önemli devlet kurma teşebbüsü Hz. Ali neslinden gelen Zeyd b. Ali tarafından başlatılmıştır. Kûfe'de kuracağı devlet yoluyla Emevî zulmünü ortadan kaldırmayı amaçlayarak isyan eden Zeyd ve mensupları, 24 Muharrem 122 (30 Aralık 739) tarihinde Emevî kuvvetleri karşısında yenilgiye uğrayarak öldürülmüştür. Oğlu Yahyâ babasının mensuplarının bulunduğu Horasan'a kaçmışsa da oradaki isyanının sonunda hayatına son verilmiştir. Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr zamanında Ali evlâdının devlet kurma faaliyetleri en-Nefsüzzekiyye ile (Muhammed b. Abdullah el-Mehdî) kardeşi İbrâhim tarafından sürdürülmüştür. 1 Receb 145 (25 Eylül 762) tarihinde Medine'yi ele geçiren en-Nefsüzzekiyye, Vali Riyâh b. Osman'ı ve taraftarlarını hapsedmiş, kardeşi İbrâhim bir ay sonra Basra'ya girmişse de üç aylık bir hâkimiyet döneminin ardından Abbâsî kuvvetleri Basra ve Medine'yi geri alınca bu iki devlet de tarihe karışmıştır. Hz. Hasan'ın torununun oğlu olan İdrîs b. Abdullah, Kuzey Afrika'da Şîi İdrîsî Devleti'nin kurucusudur. Abbâsî Halifesi Hâdî-İlelhak zamanında Hüseyin b. Ali Sâhibü Fâh'ın 169 (786) yılındaki isyanına katılan, Hüseyin'in öldürülmesi üzerine Mağripli hacıların yardımını

la Tanca'ya ulaşan İdris, Evrebe kabilesinin başkanı Ebû Leylâ İshak b. Muhammed'le anlaşip Fas ile Miknâs arasındaki Vefilâ'ya geçmiş, burada İdrisî Devleti'nin temelini atmıştır (172/789). Kısa zamanda bölgeyi hâkimiyeti altına alan İdris 177'de (793) ölünce oğlu II. İdris onun yerine geçmiş, daha sonra neslinden dokuz hükümdar gelmiştir. İdrisîler hânedanı 313 (925) yılında bir başka Şii devleti olan Fâtımîler tarafından ortadan kaldırılmıştır. Abbâsîler dönemindeki Emîn-Me'mûn mücadelesi sırasında başarı gösteren Ebû's-Serâyâ eş-Şeybânî'nin biat ettiği Şii-Zeydî lideri Ebû Abdullah İbn Tabâtabâ 199 (815) yılında isyan ederek Kûfe'de hâkimiyetini ilân etmiş, üzerine gönderilen askerî güçleri mağlûp etmiştir. Fakat ardından İbn Tabâtabâ'nın zehirlenerek öldürülmesi ve bir süre sonra Ebû's-Serâyâ'nın Abbâsî kuvvetlerine yenilip onun da öldürülmesi üzerine devletin bölgedeki hâkimiyeti sona ermiştir. Zeydiler, Taberistan-Deylem arasındaki Rûyân bölgesine yerleşince bölge ahalisi kendilerine Zeydîliği ilk defa tanıtan Kâsım b. İbrâhîm er-Ressî'ye tâbi olmuştur. Tâhirîler'e muhalif olan yerli halk ile Zeydîler Hasan b. Zeyd'e (Hasan el-Alevî) başvurmuştur. Hasan b. Zeyd Taberistan'a geldiğinde halk ona biat etmiş, böylece Taberistan'da ilk Zeydî Devleti kurulmuştur (250/864). Hasan b. Zeyd'in 270'te (884) ölümü üzerine yerine geçen kardeşi Muhammed b. Zeyd ile on yedi yıl devam eden Zeydî Devleti, Muhammed'in 287'de (900) ölümüyle birlikte ortadan kalkmıştır. 301 (914) yılında Taberistan'da Sâmânîler'e karşı hâkimiyetini ilân eden Hasan el-Utrûş, Sâmânîler'i mağlûp ederek bütün Taberistan ve Cürcân'a hâkim olmuştur. Utrûş 304'te (917) ölünce mensupları onun evlâdına değil Hasan evlâdından olan Hasan b. Kâsım'a biat etmiştir. Bölgedeki Zeydî Devleti on beş yıl sürmüş ve Hasan b. Kâsım'ın 316'da (928) öldürülmesiyle sona ermiştir. Zeydîler'in 284 (897) yılında Yemen'de kurdukları devlet bazan bütün Yemen'e hâkim olmak, bazan da diğer devletlerin baskısıyla dağlık bölgelere sığınmak suretiyle devam etmiştir. Devletin kurucusu Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin 280'de (893) Yemen'deki Sa'de şehri ahalisinden aldığı davet üzerine oraya gitmiş, ancak şartları uygun bulmayıp Hicaz'a dönmüş, dört yıl sonra tekrar Sa'de'ye giderek şehri merkez edinmiş, emirü'l-mü'minîn unvanıyla adına hutbe okutup para bastırmıştır. Devletin hâkimiyeti muhtelif hânedanlardan gelen

imamlarla sürdürülmüş, 1962 yılında Yemen'de cumhuriyet yönetiminin kurulmasıyla Zeydî imâmeti sona ermiştir.

İsmâiliyye Devletleri. Ca'fer es-Sâdık'ın torunu Muhammed b. İsmâil ve onun imâmetini destekleyen Meymûn el-Kaddâh ile Abdullah b. Meymûn 148 (765) yılında Medine'den ayrılıp Rey'de veya Deylem'de yerleşmiş, Muhammed b. İsmâil'den sonraki imamların kimler olduğu bilinmemekle birlikte III. (IX.) yüzyıl ortalarından itibaren çeşitli yerlerde devlet kurma teşebbüsleri ortaya çıkmıştır. İsmâilîler'ce kurulan devletler şöylece sıralanabilir: **1. Yemen İsmâilî Devletleri.** İlk İsmâilî devletler İbn Havşeb ve Ali b. Fazl el-Ceyşânî tarafından Yemen'de kurulmuştur. Ubeydullah el-Mehdî'nin babası Muhammed el-Habîb'in görevlendirdiği bu iki dâi 267'de (881) hac için Kûfe'den Mekke'ye, oradan Yemen'e geçmiş, her ikisi de uzun çabalar sonucu iki ayrı devlet kurmuş (290/903), fakat aralarında çıkan rekabet yüzünden birbiriyle mücadele etmiş ve İbn Havşeb mağlûp olarak bir süre sonra ölmüş, Ali b. Fazl, İsmâiliyye ve imamla ilgisini kesmiş, 303 (915) yılında ölümüyle birlikte kurduğu devlet de ortadan kalkmıştır. **2. Bahreyn Karmatî Devleti.** Ebû Saîd el-Cennâbî tarafından 281'de (894) kurulmuş ve bir asır kadar varlığını sürdürmüştür. **3. Kuzey Afrika İsmâilî Devleti.** San'alî bir İsmâilî dâisi olan Ebû Abdullah eş-Şii, 279 (893) yılının hac mevsiminde tanıştığı Berberî Kûtâme kabilesi mensuplarıyla Mısır'ın ardından İlcân'a ulaşmış, kurduğu devlet 290 (903) yılında Ağlebîler'le mücadelede başarılı olmuş, Ebû Abdullah altı yıl boyunca sürdürdüğü savaşlarla bölgeye hâkim olmuştur. Fâtımî iktidarının çekirdeğini teşkil eden bu devlet Ubeydullah el-Mehdî'nin Rakkâde'ye gelip devleti teslim almasına kadar devam etmiştir. **4. Fâtımî Devleti.** 297'de (910) Ubeydullah'ın Rakkâde'de mehdîliğini ilân etmesiyle başlamıştır. Ubeydullah kısa zamanda devletin sınırlarını genişletmiş, 322 (934) yılında ölümünün ardından neslinden gelen imamlar Kuzey Afrika'ya ve Mısır'a tamamen hâkim olmuştur. Fâtımîler, 487'de (1094) Nizârîler ve Müsta'fîler olmak üzere ikiye ayrılmış, Müsta'fîler'in Mısır'da hâkimiyetlerini sürdürmelerine karşılık Nizârîler, Hasan Sabbâh'ın şahsında önemli bir hâmi olarak Alamut'ta ve diğer kalelerde devletler kurmuştur. Müsta'fî hâkimiyetini Eyyûbîler ortadan kaldırmış (567/1171), Alamut Nizârî İsmâilî Devleti 654 (1256) yılında Hülâgû tarafından yok edilmiştir. **5.**

Suleyhîler. Fâtımîler zamanında Yemen'de Ali b. Muhammed es-Suleyhî'nin kurduğu bu devlet (439/1047) bir anlamda Fâtımîler'in nüfuzu altındaydı. Hemdân kabilesinden Ali b. Muhammed, San'a ve Hicaz'ı işgal etmiş, oğlu el-Melikü'l-Mükkerrem Ahmed zamanında devlet en geniş sınırlarına ulaşmış, fakat zamanla küçülerek Seyyide Hürre ile nihayete ermiştir (532/1138).

Tarihte İmâmiyye'nin prensiplerini benimseyen devlet adamları, ayrıca Büveyhîler, Hamdânîler ve Safevîler gibi hânedanlar ortaya çıkmıştır. İmâmiyye Şiâsi bu hânedanları kendi muhalifleri gibi değerlendirmemiş, fakat gaybet halinden çıkacağına inanılan mehdî tarafından kurulmadığı için meşrû Şii devletleri olarak da kabul etmemiştir. Bu dönemlerde dini temsil eden ulemâ ile devlet idarecileri arasında iyi ilişkiler bulunmakla birlikte bazı Şii âlimleri bu devletlere gâsıp nazarıyla bakmışlardır. Bununla birlikte Molla Ahmed en-Nerâkî ile (ö. 1245/1829) Mirza Muhammed Hüseyin Nâînî (ö. 1936) gibi âlimler, fakihlerin imamın nâibi olmaları dolayısıyla taşıdıkları yetkiler yanında devlet kurma yetkisini de kullanabileceklerini, fakihin kuracağı devletin diğerlerinden daha başarılı olabileceğini, bunun da mezhebin siyaset nazariyesine aykırı düşmeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Bu anlayış ulemânın çoğunluğu tarafından kabul görmemekle birlikte İran'da 1960 yıllarından sonra şaha karşı başkaldıran Âyetullah Humeynî tarafından benimsenmiştir. Humeynî'nin kurduğu İran İslâm Cumhuriyeti, Şeriatmedârî ve Muhammed Cevâd Muğniye gibi âlimlerin karşı çıkmasına rağmen bu düşünceye dayandırılmış ve zaman içinde bunu meşrû devlet olarak kabul edenlerin sayısı artmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

E. von Zambaur, *Mu'cemü'l-ensâb* (trc. Hasan Ahmed Mahmûd), Kahire 1951, tür.yer.; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 59-62, 63-65, 89-90, 91-94, 95-96; Mustafa Öz, *İmâmiyye Şiâsi'nde Onikinci İmam ve Mehdî İnancı*, İstanbul 1995, tür.yer.; a.m.f., "Ebû Abdullah eş-Şii", *DİA*, X, 85-87; a.m.f., "Hasan el-Alevî", a.e., XVI, 287; a.m.f., "İbn Tabâtabâ, Ebû Abdullah", a.e., XX, 383-384; a.m.f., "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî", a.e., XXX, 489-490; G. R. Smith, "Şulayhîds", *EP*² (İng.), IX, 815-816; Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", *DİA*, XII, 228-237; a.m.f., "İbn Havşeb", a.e., XX, 35-36; Saffet Köse, "Hâdî-İlelhak, Yahyâ b. Hüseyin", *DİA*, XV, 17-18; İsa Doğan, "Hasan el-Utrûş", a.e., XVI, 356-358; Muhammed Rezûk, "İdrisîler", a.e., XXI, 495-496; İsmail Yiğit, "Muh-târ es-Sekafî", a.e., XXXI, 54-55.

